

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Psychologii Wychowania i Psychoprofilaktyki

LILIANA KOSTAŃSKA, JERZY PYT

*Postawy wychowawcze rodziców a więzi w rodzinach
wojskowych i cywilnych w percepcji ich dzieci*

Parental educational in relation to the bonds
in the families of army and civil workers in the perception of their children

PREZENTACJA PROBLEMU I CHARAKTERYSTYKA BADANEJ POPULACJI

Rodzina jako podstawowa grupa społeczna budzi żywe zainteresowanie psychologów, pedagogów, socjologów. Istotne powody to różnorodność form funkcjonowania i wieloaspektowość problemów w niej występujących, różniących ją od innych grup społecznych. Rodzina jest grupą otwartą na kontakty z innymi grupami społecznymi, a jednocześnie posiadającą swój wewnętrzny niepowtarzalny świat różniący jedną rodzinę od drugiej. Stosunki wewnątrzrodzinne (złożone w swej treści) zależą od indywidualnych cech osobowych członków rodziny oraz pełniących w niej ról.

W tym pierwszym środowisku wychowawczym rozwijają się funkcje poznawcze dziecka, mające znaczenie dla kształtowania jego inteligencji, równowagi uczuciowej i dojrzałości społecznej. Członkowie rodziny stanowią dla dziecka model postaw wobec innych (w domu, szkole, środowisku rówieśniczym), a także późniejszego pełnienia ról rodzinnych. Potwierdzają to badania dotyczące dzieci w różnym wieku, o różnym poziomie rozwoju umysłowego i procesach percepcyjnych (Kostańska 1995, Matuszewska 1989, Płopa 1986a 1986b, Pospiszyl 1988, Szymańska 1986, Rembowski 1986, Ziemska 1973, 1979, 1986).

Rodzice mogą też pierwsi wypaczać osobowość dziecka przez źle dobrany system nakazów i zakazów ograniczających jego aktywność. Postawy wobec

dziecka w dużym stopniu decydują o stylu wychowania, o doborze i skuteczności środków wychowawczych. Te same środki wychowawcze prowadzą bowiem do odmiennych rezultatów — w zależności od emocjonalnych postaw rodziców je stosujących (Gurycka 1990).

Problem percepcji postaw rodzicielskich w rodzinach wojskowych podjęto z uwagi na występujące niejednoznaczności w społecznym odbiorze tych rodzin. Często zapomina się o tym, że rodzina wojskowa jest integralną częścią naszego społeczeństwa, podlegającą tym samym przeobrażeniom jak inne rodziny w Polsce. W opracowaniu tym termin „rodzina wojskowa” oznacza rodziny, w których ojciec pracował jako żołnierz zawodowy, zaś „rodziny cywilne” to rodziny, w których żadne z rodziców nie było związane zawodowo z wojskiem.

Problematyka postaw rodzicielskich w środowisku wojskowym była przedmiotem badań prowadzonych w Wojskowej Akademii Politycznej (obecnie Wydział Nauk Humanistycznych Akademii Obrony Narodowej). Badania te (M. Mikiciuk 1975, 1989) prowadzono z socjologicznego punktu widzenia i przedstawiono w formie monografii współczesnej rodziny żołnierza zawodowego. Uwzględniono proces powstawania, podstawowych wyznaczników jej struktury i sposobów funkcjonowania jako instytucji. Scharakteryzowano też społeczno-demograficzne cechy rodzin wojskowych, proces kształtowania się, a także strukturę rodziny wojskowej z uwzględnieniem jej wielkości, więzi wewnętrznej oraz układu ról i pozycji. Omawiając występujące trudności związane z wychowaniem, autor przyjął, iż ich podłożem jest m.in. deficyt czasu ojców poświęcony wychowaniu dzieci (M. Mikiciuk 1989). Stwierdza, iż główny ciężar obowiązków domowych i rodzinnych spoczywa na barkach żon. Mężowie występują tu w roli mniej lub bardziej zaangażowanych pomocników. Charakter pracy związanej z wykonywaniem zawodu wojskowego nie pozwala, w odczuciu badanych, na pełniejsze włączenie mężów/ojców w rozwiązywanie problemów domowo-rodzinnych. Dwie instytucje społeczne: rodzina i wojsko walczą więc o żołnierza zawodowego. Rodzina chce go mieć możliwie często w domu, jako męża i ojca. Nie jest to wbrew pozorom pragnienie czysto egoistyczne, bowiem społeczne role męża i ojca wykraczają poza wąsko pojmowany interes grupy rodzinnej (M. Mikiciuk 1989).

W powyższych analizach brak jest informacji dotyczących procesu wychowania przebiegającego w specyficznych (z uwagi na typ pracy ojca) warunkach, często bez systematycznego kontaktu ojca z rodziną, a zwłaszcza z dziećmi. Niezbędność udziału ojca w procesie wychowania wynika z różnorodnych badań podejmowanych w aspekcie funkcjonowania rodziny (m.in. Jaworowska 1986; Pospiszyl 1980a, 1980b).

Celem badań przedstawionych w tym artykule było uzyskanie odpowiedzi na pytania:

1. Czy istnieją różnice między postawami ojców i matek reprezentowanymi wobec dzieci w rodzinach wojskowych i cywilnych.

2. Czy więzi rodzinne w rodzinach wojskowych (z uwagi na specyfikę wykonywania zawodu przez ojca) mają inny charakter niż w rodzinach cywilnych.

Postawy rodzicielskie poznajemy przez analizowanie ich zachowania wobec dziecka, stosunek do zaspokojenia potrzeb dziecka oraz oceniając to, co rodzice mówią o dziecku i w jakiej formie to wyrażają. Przyjmując takie założenie, w opracowaniu oparto się na powszechnie przyjętej w Polsce koncepcji postaw zaproponowanej przez M. Ziemiąską (1973, 1979). Ponieważ w badaniach zastosowano metody uznane za sprawdzone i diagnostyczne: Test Stosunków Rodzinnych E. Bene i J. Anthony (TSR) oraz Kwestionariusz dla Rodziców M. Ziemińskiej nie ma potrzeby ich szczegółowej prezentacji.

Badania przeprowadzono w rodzinach wojskowych i cywilnych w garnizonach: w Puławach, Dęblinie, Stężycy, Lublinie i Lubartowie. Objęto nimi 72 rodziny, w tym 36 to rodziny wojskowe i 36 cywilne. Wiek badanych rodziców w grupie wojskowej wyniósł średnio: matek — 36,6 lat, ojców — 38,2 lat, zaś w cywilnej u matek — 37,1 lat, ojców — 39,7 lat. Średnie wartości rozkładu zmiennych między grupami nie były istotne statystycznie ($p < 0,339$).

W obu grupach rodzin poddano badaniom łącznie 120 dzieci, bez wyraźnych symptomów zaburzeń w sferze intelektualnej, z tego 66 to dzieci z rodzin wojskowych i 54 z rodzin cywilnych. Średni wiek dzieci z rodzin wojskowych wynosił 11,8 lat, w grupie cywilnej — 10,7 lat: różnica średnich istotna statystycznie ($p < 0,012$). Jest to trudne do wykluczenia, a związane ze specyfiką badań systemów rodzinnych wymagających uczestniczenia w nich wszystkich dzieci z rodziny niezależnie od ich wieku. Wiek życia dzieci nieco różny w obu grupach mógł mieć pewien wpływ na wyniki badań, choć dotyczy tego samego wieku rozwojowego. Ze względu na płeć grupy nie były zbyt zróżnicowane. Wśród badanych 120 dzieci 56 (46,7%) stanowili chłopcy, a 64 (53,3%) dziewczynki. W grupie rodzin wojskowych było 26 chłopców (46,4%), a cywilnych 30 chłopców (53,6%). Rozpatrując liczbę dziewcząt, zauważa się większą różnicę między grupami. Grupa rodzin wojskowych liczyła 36 dziewcząt (56,3%), a cywilna 28 (43,8%). Test statystyczny uzyskał wartości: u chłopców $\chi^2 = 0,01218$ na poziomie istotności $p < 0,9121$, u dziewcząt $\chi^2 = 0,08658$ na poziomie $p < 0,7686$. Można przyjąć, iż płeć nie miała istotnego wpływu na wynik badań. Atmosfera, w jakiej były prowadzone badania, zapewnienie anonimowości badanych osób pozwalają twierdzić, iż odpowiedzi rodziców są szczerze i odzwierciedlają rzeczywistą sytuację oraz atmosferę panującą w domu.

Wszystkie badane rodziny to rodziny pełne, średnio i dobrze sytuowane. W 75% oboje rodziców pracuje, w tym wszyscy ojcowie. Najwięcej matek niepracujących występowało w grupie wojskowej. Spowodowane to było w większości

trudnościami jej podjęcia. Wykształcenie rodziców z obu grup przedstawia tabela 1. Rozkład poziomów wykształcenia wskazuje na brak istotnych różnic w tym zakresie między matkami z obu grup ($\chi^2 = 0,713$ $p < 0,700$), a ich istotność w odniesieniu do ojców wynosi ($\chi^2 = 5,787$ $p < 0,055$). Badane rodziny nie należały do jednodzielných — w obu grupach było ich 10 (7 cywilnych). Większość rodzin miała dwoje lub troje dzieci (tabela 2). Różnica w liczbie posiadanych dzieci między grupami okazała się mało istotna statystycznie ($p < 0,0325$). Pod względem pozycji zajmowanej przez badane dzieci w rodzinie (tabela 3) grupy nie różniły się istotnie statystycznie ($\chi^2 = 3,04214$, $p < 0,3852$).

Tab. 1. Wykształcenie rodziców dzieci z rodzin wojskowych i cywilnych
Education of parents in army officers' and civil workers' families

Rodziny	Wykształcenie ojca						Wykształcenie matki					
	zawodowe		średnie		wyższe		zawodowe		średnie		wyższe	
Wojskowe	1	1,4%	13	18,1%	22	30,6%	3	4,2%	26	36,1%	17	23,6%
Cywilne	5	6,9%	18	25,0%	13	18,1%	3	4,2%	23	31,9%	10	13,9%
Ogółem	6	8,3%	31	43,1%	35	48,6%	6	8,3%	49	68,1%	17	23,6%

Tab. 2. Liczba rodzeństwa badanych dzieci z rodzin wojskowych i cywilnych
The number of brothers and sisters of the examined children from the families of army and civil workers

Rodziny	Liczba rodzeństwa badanych dzieci									
	0		1		2		4		ogółem	
Wojskowe	3	30,0%	44	56,0%	19	70,4%	–	–	66	55,0%
Cywilne	7	70,0%	36	45,0%	8	29,6%	3	100,0%	54	45,0%
Razem	10	8,3%	80	66,7%	27	22,5%	3	100,0%	120	100,0%

Tab. 3. Pozycja wśród rodzeństwa badanych dzieci z rodzin wojskowych i cywilnych
The examined children's position among their brothers and sisters in the families of army officers and civil workers

Rodziny	Pozycja badanych dzieci wśród rodzeństwa									
	jedynak		młodsze		najstarsze		średnie		ogółem	
Wojskowc	3	30,0%	23	54,8%	30	57,7%	10	62,5%	66	55,0%
Cywilne	7	70,0%	19	45,2%	22	42,3%	6	37,5%	54	45,0%
Razem	10	8,3%	42	35,0%	52	43,3%	16	13,3%	120	100,0%

POSTAWY RODZICÓW WOBEC WYCHOWANIA Z RODZIN WOJSKOWYCH
I CYWILNYCH

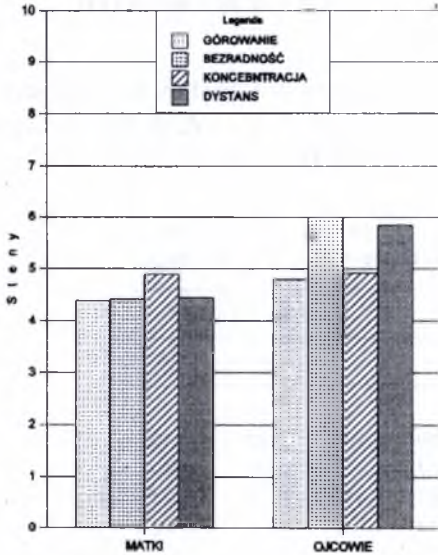
Oceny postaw rodziców wobec problemów związanych z wychowaniem dzieci dokonano na podstawie wyników stenowych uzyskanych w skalach Kwestionariusza dla Rodziców M. Ziemskiej. Przedstawiają je: tabela 4 i ryciny 1 i 2.

Tab. 4. Postawy wychowawcze rodziców z grupy wojskowej i cywilnej
Educational attitudes among the parents of the army and civil groups

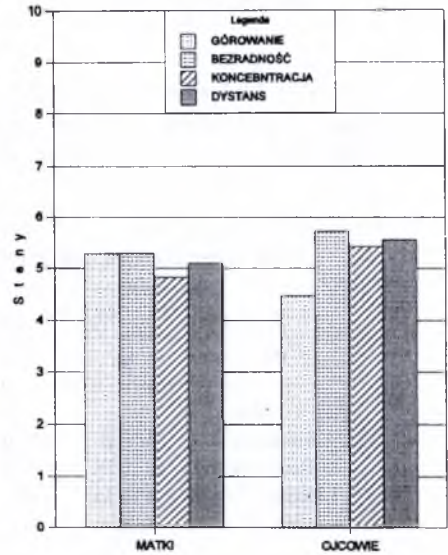
Postawy rodziców	Rodziny wojskowe		Rodziny cywilne			
	M	s	M	s	t	p
Matki						
Górowanie	5,2778	3,326	4,3889	1,103	1,52	0,135
Bezradność	5,2778	1,921	4,4167	1,713	2,01	0,049
Koncentracja	4,8333	1,540	4,8889	1,410	-0,16	0,874
Dystans	5,0833	1,538	4,4444	1,731	1,66	0,102
Ojcowie						
Górowanie	4,7778	1,355	4,8056	2,227	-0,06	0,949
Bezradność	5,7222	1,734	6,0000	1,740	-0,68	0,500
Koncentracja	5,4167	1,461	4,9167	1,610	1,38	0,172
Dystans	5,5556	1,206	5,8333	1,521	-0,86	0,394

Analiza danych dotyczących postawy górowania u matek wskazuje, że matki z obu grup rodzin nie różnią się istotnie pod względem rozkładu jej nasilenia ($p < 0,135$). Niezależnie od grupy 50% matek przejawia postawę o nasileniu umiarkowanym, a tylko 36% pożądaną wychowawczo — czyli starają się mimo przewagi nad dzieckiem okazać im ciepło rodzicielskie, licząc się z jego odczuciami. Tylko 4 matki z grupy wojskowej uzyskały najwyższe negatywne nasilenie tej postawy (7–10 sten). Wyniki uzyskane w drugiej skali — bezradności wskazują na istotnie wyższy jej średni poziom ($p < 0,049$) w grupie wojskowej. Umiarkowaną postawę bezradności przyjmuje 37,5% matek z obu grup rodzin, a 36% z nich cechuje słabe poczucie bezradności. Osiem matek z rodzin wojskowych i pięć z cywilnych uzyskało wyniki w granicach 7–10 stena wskazujące na brak umiejętności radzenia sobie z dziećmi i niezdecydowanie w rozwiązywaniu problemów wychowawczych.

Trzecia ze skali postaw — koncentracja okazała się bardzo zbieżna pod względem nasilenia u matek z rodzin wojskowych i cywilnych. W stopniu umiarkowanie niekorzystnym ujawniło ją 47,2% matek, a 36,1% z nich w stopniu właściwym dla procesu wychowania, a więc podejście zrównoważone bez przesadnej troski. Nadmierną koncentrację na dziecku (7–10 sten) ujawniło sześć matek z rodzin wojskowych i dwie z cywilnych.

Ryc. 1. Postawy rodziców (rodziny wojskowe)
Parental attitudes (army families)

Ryc. 2. Postawy rodziców (rodziny cywilne)
Parental attitudes (civil families)

Wyniki w skali dystansu nie różnią grup matek ($p < 0,102$), w obu oscylując na poziomie umiarkowanym u 34,7% badanych, a u 43% na poziomie bliskiego kontaktu z dzieckiem. Należy przyjąć, że 77,8% matek obu typów rodzin utrzymuje bliski kontakt z dziećmi, okazując im miłość i czułość. Jednak prawie dwukrotnie więcej matek z rodzin wojskowych (7) niż cywilnych (4) uzyskało wyniki wskazujące na nadmierny dystans w kontakcie z dziećmi, jakby obawiając się bezpośredniej styczności i okazywania im w bezpośrednich kontaktach ciepła i czułości.

Analizy statystyczne rozkładu wyników ojców wykazały, że w postawach mierzonych skalami górowania ($p < 0,0949$), bezradności ($p < 0,500$), koncentracji ($p < 0,172$) i dystansu ($p < 0,394$) nie różnią istotnie statystycznie w porównywanych grupach rodzin.

W zakresie górowania 47,2% ojców z rodzin wojskowych i cywilnych przejawia postawy pożądane wychowawczo, starając się umiejętnie kierować dziećmi, bez akcentowania swojej przewagi nad nimi. Liczą się z dziećmi, starając się uwzględniać ich odczucia i pragnienia. Ojcowie z rodzin wojskowych (44,4%) przyjmują postawę o umiarkowanym nasileniu z pewną skłonnością do górowania nad dzieckiem. W rodzinach cywilnych ten poziom nasilenia postawy wobec dzieci ujawnia 25% ojców. Znaczna grupa ojców z rodzin cywilnych (27,7%)

przejawia w skali górowania tendencję do kierowania dziećmi z pozycji siły, surowo, bez liczenia się z ich odczuciami czy pragnieniami. Takie nasilenie zachowań ujawnia w rodzinach wojskowych 8,3% ojców.

Wyniki uzyskane w skali bezradności wskazują, iż 37,5% ojców z obu grup odczuwa znaczne jej nasilenie (poziom 7–8 sten). Bezradność uwidoczniła się szczególnie wśród grupy ojców z rodzin cywilnych — dotycząc 44,4% badanych. Ojcowie obu grup w równym stopniu (44,4%) prezentują postawę o umiarkowanym nasileniu z tendencją do postawy wychowawczo niepożądaną. Jednocześnie zauważa się, że 22,2% ojców z rodzin wojskowych i 11,1% z cywilnych nie czuje się bezradnymi wobec swych dzieci i potrafi przyjąć wobec nich postawę wychowawczo pożądaną.

Zrównoważony stosunek emocjonalny do dzieci, wynikający ze skali koncentracji (poziom 1–4 sten), wystąpił u 36,1% ojców z rodzin wojskowych i 41,7% cywilnych. Jednocześnie nadmierną koncentrację, przesadną troskliwość i nadmierne ochranianie dziecka (7–10 sten) przejawia 25% ojców z grupy wojskowej i 16,6% cywilnej. Zachowania takie nie sprzyjają rozwojowi dziecka. Zbyt wygórowane wymagania stwarzają często sytuacje konfliktowe i tłumią inwencję dziecka, prowadząc do powstania nerwic.

Małe nasilenie dystansu wobec spraw związanych z wychowaniem dziecka ujawniło po ośmiu ojców z każdej z grup (22,2%), natomiast zdecydowanie wysokie 9 (25%) z rodzin wojskowych i 14 (38,9%) cywilnych. Taki układ wyników w skali sugeruje, że ojcowie z rodzin wojskowych są nieco bardziej zainteresowani prawidłowym kontaktem ze swymi dziećmi niż ojcowie z rodzin cywilnych. W obu grupach znaczna liczba ojców przyjmuje postawę niewłaściwą. Kochają swoje dzieci w specyficzny sposób. Nie potrafią ofiarować dzieciom miłości spontanicznej ani okazać czułości bardzo oczekiwanej przez ich dzieci.

WIĘZI W RODZINIE W PERCEPCJI DZIECI Z RODZIN WOJSKOWYCH I CYWILNYCH

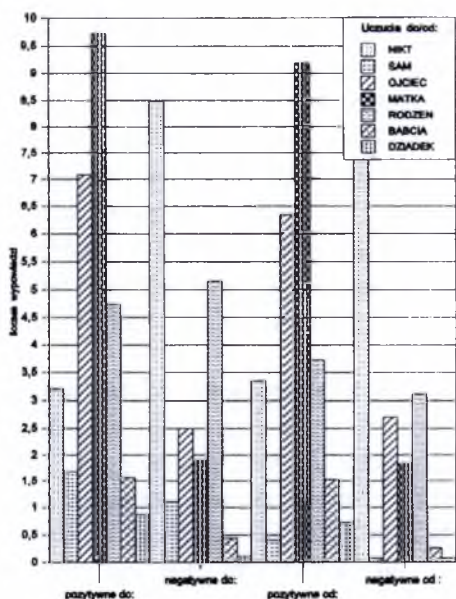
Test Stosunków Rodzinnych pomógł dzieciom wyrazić ich postawy emocjonalne wobec rodziców oraz spostrzegać uczucia rodziców i rodzeństwa kierowane wobec nich. Ułatwił również uzewnętrznienie postaw emocjonalnych, które trudno byłoby przedstawić w innej zwerbalizowanej formie. Umożliwił też odzwierciedlenie emocji dziecka wobec jego rodziny, włącznie z mniej lub bardziej ukrywanymi. Głębokość emocji badanych grup dzieci przedstawiają poniższe analizy oraz tabele 5–6 i ryciny 3–7.

Z uwagi na problematykę pracy porównywano emocje wyrażone przez badane dzieci z rodzin wojskowych i cywilnych wobec członków ich rodzin. Dawane

Tab. 5. Więzi emocjonalne w rodzinie w percepcji dzieci z rodzin wojskowych (N=66) i cywilnych (N=54)

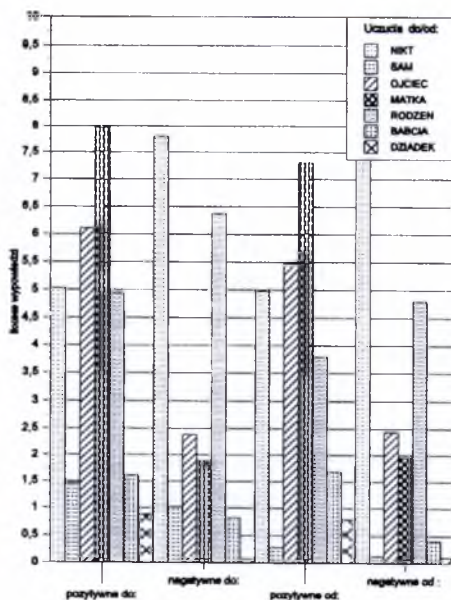
Emotional bonds in the family in the perception of children from the army officers' (N=66) and civil workers' (N=54) families

Uczucia	Rodziny wojskowe		Rodziny cywilne			
	M	s	M	s	t	p
Pozytywne od dziecka do:						
Nikt	5,0303	3,642	3,2037	3,264	2,89	0,005
Sam	1,4545	1,799	1,6852	2,479	-0,57	0,569
Ojca	6,1061	3,903	7,0926	4,602	-1,25	0,214
Matki	8,0152	4,086	9,7222	3,873	-2,34	0,021
Rodzeństwa	4,9394	5,203	4,7407	4,934	0,21	0,831
Babci	1,6061	3,295	1,5741	3,960	0,05	0,962
Dziadka	0,8788	2,152	0,8704	2,387	0,02	0,984
Innych	0,1667	0,714	0,7222	2,981	-1,34	0,186
Negatywne od dziecka do:						
Nikt	7,8030	4,900	8,4815	3,864	-0,85	0,398
Sam	1,0152	1,641	1,1111	1,598	-0,32	0,747
Ojca	2,3939	2,392	2,5000	2,516	-0,23	0,815
Matki	1,8788	2,453	1,8889	2,016	-0,02	0,980
Rodzeństwa	6,3636	6,681	5,1481	4,182	1,22	0,227
Babci	0,8182	2,286	0,4444	1,284	1,13	0,262
Dziadka	0,0758	0,404	0,1111	0,502	-0,42	0,676
Innych	0,0758	0,615	0,0556	0,231	0,25	0,806
Pozytywne do dziecka od:						
Nikt	4,9848	3,686	3,3519	3,121	2,63	0,010
Sam	0,2879	0,718	0,4074	1,584	-0,51	0,610
Ojca	5,4697	3,767	6,3333	3,991	-1,21	0,229
Matki	7,3182	3,864	9,1852	3,459	-2,79	0,006
Rodzeństwa	3,7879	4,457	3,7222	4,213	0,08	0,934
Babci	1,6818	2,888	1,5370	3,402	0,25	0,805
Dziadka	0,7879	1,844	0,7222	2,375	0,17	0,868
Innych	0,0909	0,626	0,4630	1,881	-1,39	0,169
Negatywne do dziecka od:						
Nikt	8,3788	4,045	9,0000	2,997	-0,97	0,336
Sam	0,1212	0,541	0,0741	0,328	0,59	0,558
Ojca	2,4394	2,039	2,7037	1,978	-0,72	0,474
Matki	1,9545	2,034	1,8333	1,502	0,38	0,708
Rodzeństwa	4,8030	4,953	3,1111	2,508	2,42	0,017
Babci	0,4091	1,425	0,2593	0,915	0,70	0,487
Dziadka	0,1061	0,530	0,0741	0,328	0,40	0,687
Innych	0,0455	0,369	0,0556	0,302	-0,16	0,869
Ogół emocji do i od:						
Nikt	25,9091	12,810	23,2037	8,899	1,36	0,176
Sam	3,0303	3,835	3,2778	4,748	-0,31	0,758
Ojca	15,8485	8,179	18,6296	8,322	-1,84	0,069
Matki	18,5909	8,280	22,6481	7,240	-2,86	0,005
Rodzeństwa	18,0000	14,282	16,8148	11,824	0,50	0,620
Babci	4,4394	7,001	3,6296	8,048	0,58	0,562
Dziadka	1,8485	4,043	1,7222	4,924	0,15	0,880
Innych	0,3030	1,763	1,2963	5,049	-1,38	0,173

Ryc. 3. Emocje emitowane i otrzymywane (rodziny wojskowe)

Emitted and received emotions (army families)

Ryc. 4. Emocje emitowane i otrzymywane (rodziny cywilne)

Emitted and received emotions (civil families)

i otrzymywane uczucia wobec osoby badanej wyrażone były w liczbie stwierdzeń pozytywnych i negatywnych. Analiza istotności różnic rozkładu postaw reprezentowanych przez dzieci z obu typów rodzin uwzględniała uczucia dawane i otrzymywane w relacji z: postacią „Nikt”, samym sobą, bliższymi i dalszymi członkami rodziny (ojciec, matka, rodzeństwo, babcia, dziadek) i innymi osobami.

Z analizy wynika, iż średnia liczba stwierdzeń pozytywnych i negatywnych kierowanych do „Nikogo” w grupie wojskowej jest wyższa o prawie 3 punkty w stosunku do cywilnej. Jednak poziom istotności $p < 0,176$ wskazuje, że nie występują istotne różnice między badanymi dziećmi zakresie tych uczuć. W trakcie badań stwierdzono, iż pozytywne uczucia dawane i otrzymywane częściej kierowały do „Nikogo” dzieci z grupy wojskowej niż cywilnej ($p < 0,005$). Na ten wynik mogła mieć wpływ postawa dzieci starszych z grupy wojskowej, która kierowała większość kartek do postaci „Nikogo” jakby w przypływie buntu wobec rodziców czy na zasadzie nieakceptacji postaw rodziców wobec siebie.

Na podstawie obserwacji w trakcie prowadzonych badań i przeczytanej literatury można przypuszczać, iż dzieci starsze z rodzin wojskowych nie czują się w pełni zauważane przez rodziców. Dzieli je z rodzicami: różnica poglądów, odmienne zdanie, brak zaufania, zrozumienia. Cechuje je często nie-

posłuszeństwo, krnąbrność, zły stosunek do obowiązków domowych. Może to być konsekwencją nadmiernych wymagań, jak i przesadnej troskliwości rodziców wobec dzieci. Dzieci starsze prezentują większą osobistą wrażliwość, dużą spostrzegawczość i duży krytycyzm wobec siebie i otoczenia (szczególnie 14–17-latki). Odmiennie przedstawia się sytuacja w negatywnych uczuciach dawanych i otrzymywanych. Więcej stwierdzeń negatywnych do „Nikogo” kierowały dzieci z rodzin cywilnych — wartości nieistotne statystycznie ($p < 0,398$ i $p < 0,336$). W rodzinach cywilnych wystąpiła większa idealizacja rodziny świadcząca o tym, iż dzieci te nie chcą widzieć pewnych negatywnych zjawisk w niej występujących.

W zakresie uczuć dawanych i otrzymywanych w stosunku do badanych osób między obydwoma grupami nie występują istotne różnice, dzieci posiadają zbliżone spojrzenie na uczucia kierowane w stosunku do swojej osoby $p < 0,758$ — wartość nieistotna statystycznie. U dzieci z obu grup nie dostrzega się reakcji egocentrycznych, zainteresowania własnym „Ja”. Nie występują wyraźne rozbieżności między emocjami dawanymi i otrzymywanymi. Emocje dzieci kierowane do własnej osoby nie wskazują na zaburzenia. Spostrzeganie uczuć rodziców do nich samych też jest właściwe w obu grupach.

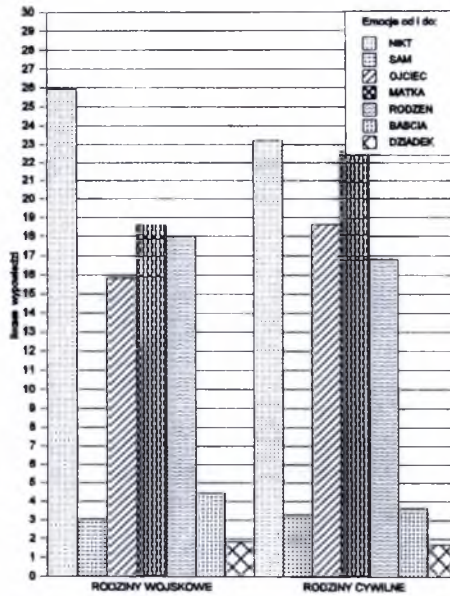
Z analizy statystycznej wynika, iż dzieci z rodzin cywilnych spostrzegają ojca jako bardziej kochającego. Między grupami występuje istotna różnica w zakresie ogółu uczuć wynikających z relacji dzieci z ich ojcami ($p < 0,069$). Większa liczba stwierdzeń dotyczy tej relacji u dzieci z grupy cywilnej. Porównując w grupach stosunek uczuć pozytywnych dzieci do i od ojców stwierdzono, iż w równym stopniu potrafią one właściwie ocenić uczucia dawane i otrzymywane. Różnica uczuć pozytywnych dawanych i otrzymywanych w relacji dziecko–ojciec nie przekracza między badanymi grupami jednego punktu. Należy więc przypuszczać, że dzieci są ufne i czują, iż ojcowie je kochają.

Grupa dzieci z rodzin cywilnych była młodsza od grupy dzieci wojskowych prawie o rok — mogło to wpłynąć na większą spontaniczność w uczuciach i mniejszy krytycyzm niż u dzieci starszych. Wielu nastolatków z rodzin wojskowych zdaje się nie rozumieć miłości rodziców do nich kierowanej, sądząc, że są nie kochani. Rozpatrując uczucia negatywne dawane i otrzymywane, w relacji dziecko–ojciec zauważono zbieżność odczuć dzieci w obydwu grupach rodzin. Zauważono, że dzieci z rodzin cywilnych kierowały więcej uczuć negatywnych do ojców niż ich rówieśnicy z rodzin wojskowych. Na wynikach zaważyć mogły wypowiedzi dzieci–jedynaków, prawdopodobnie bardziej rozpieszczonych niż dzieci z liczniejszych rodzin cywilnych. Drugi czynnik wpływający na tę różnicę to większa radość dzieci z rodzin wojskowych z obecności w domu ojca, który z powodów zawodowych mniej czasu poświęca rodzinie. Może dlatego starają się mniej krytycznie uczuciowo odnosić do ojca.

Tab. 6. Poblążliwość i uczucia opiekuńcze rodziców wobec członków rodziny w percepcji dzieci z rodzin wojskowych (N=66) i cywilnych (N=54)
 Indulgence and caring feelings among the parents towards the family members in the perception of children from army officers' (N=66) and civil workers' (N=54) families

Uczucia	Rodziny wojskowe		Rodziny cywilne			
	M	s	M	s	t	p
Opiekuńczość matki do:						
Nikt	1,8788	1,613	1,7037	1,798	0,56	0,580
Sam	3,3030	2,260	4,3148	2,230	-2,46	0,015
Ojca	1,4091	1,763	0,6852	1,226	2,65	0,009
Matki	0,2273	0,819	0,1852	0,585	0,33	0,744
Rodzeństwa	3,9545	3,025	3,3519	4,103	0,90	0,371
Babci	0,7273	1,886	0,8333	1,930	-0,30	0,763
Dziadka	0,0000	0,000	0,0926	0,401	n.istn.	
Poblążliwość ojca do:						
Nikt	2,6515	1,732	2,3148	1,841	1,02	0,308
Sam	0,7879	1,103	1,3519	1,494	-2,31	0,023
Ojca	0,0606	0,240	0,0370	0,191	0,60	0,550
Matki	0,8636	1,094	0,9815	1,205	-0,56	0,580
Rodzeństwa	1,2576	1,932	1,2037	1,522	0,17	0,865
Babci	0,1515	0,561	0,2222	0,718	-0,59	0,556
Dziadka	0,0303	0,173	0,0185	0,136	0,42	0,677
Innych	0,0606	0,345	0,0000	0,000		
Poblążliwość matki do:						
Nikt	2,5303	1,629	2,1667	1,611	1,22	0,223
Sam	1,1061	1,360	1,6111	1,393	-2,00	0,048
Ojca	0,6667	0,771	0,7593	0,867	-0,61	0,542
Matki	0,1667	0,450	0,1296	0,478	0,43	0,665
Rodzeństwa	1,3182	1,882	1,5000	1,622	-0,57	0,571
Babci	0,5455	1,230	0,3333	0,777	1,15	0,253
Dziadka	0,0455	0,210	0,0370	0,191	0,23	0,819

W zakresie uczuć dawanych i otrzymywanych w relacji matka–dziecko między badanymi grupami dostrzega się bardzo istotne różnice w ich percepcji ($p < 0,005$). Bardziej kochane czują się dzieci z grupy cywilnej. Prawdopodobnie zadecydowała o tej istotnej różnicy postawa dzieci starszych (liczniejszych w grupie wojskowej niż w cywilnej). Odbierały one miłość matki bardziej krytycznie niż dzieci młodsze, mimo iż matki zdają się osobami kochającymi je wszystkie jednakowo. Mając wystarczająco duże poczucie bezpieczeństwa, częściej zaprzeczają, że są kochani. Prawdopodobnie pomaga im to w dążeniu do uzyskania indywidualności i niezależności. Nastolatki zbyt nie okazują swoich uczuć. Mimo że kochają swoje matki, surowiej oceniają miłość im okazywaną. W zakresie negatywnej

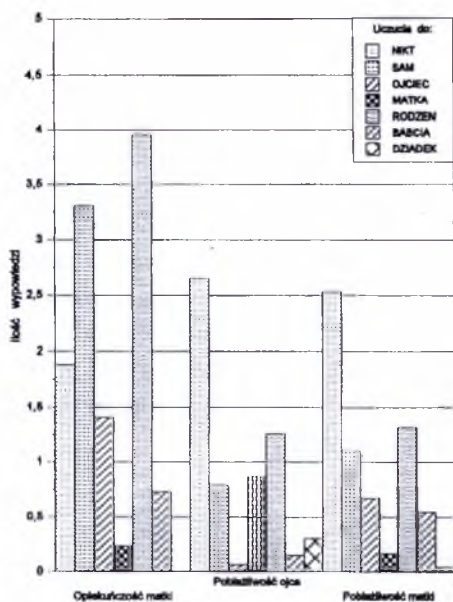

Ryc. 5. Ogół emocji (rodziny wojskowe i cywilne)
Emotions totally (army and civil families)

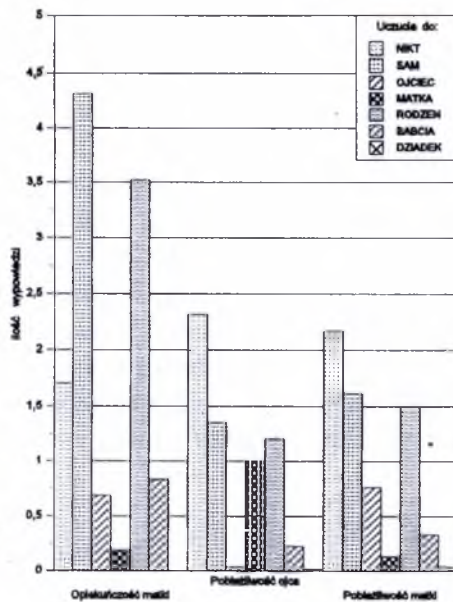
liczby stwierdzeń do i od matki występuje duża zbieżność między grupami. Podobnie oceniają negatywne cechy matek i podobnie negatywnie kierują swoje uczucia do matek ($p < 0,980$ i $p < 0,708$).

Wskaźnik istotności różnic w odniesieniu do uczuć wyrażonych przez dzieci z grup wojskowej i cywilnej wobec rodzeństwa okazał się nieistotny statystycznie ($p < 0,620$). Dokonując analizy uczuć pozytywnych kierowanych przez dziecko do rodzeństwa i otrzymywanych od niego stwierdzono brak różnic w zakresie powyższych uczuć, a możemy raczej mówić o dużej ich zbieżności ($p < 0,831$ i $p < 0,934$).

W zakresie uczuć negatywnych (ocenianych na podstawie średniego poziomu wartości zmiennej) dawanych przez dziecko rodzeństwu nie występują między grupami rodzin istotne różnice ($p < 0,227$). Jednocześnie zauważono istotną rozbieżność w zakresie uczuć negatywnych otrzymywanych przez dzieci z obu grup od ich rodzeństwa. Dzieci z rodzin wojskowych stwierdzały, że rodzeństwo jest nastawione do ich osoby istotnie bardziej wrogo, niż ma to miejsce w rodzinach cywilnych ($p < 0,017$). Różnica w okazywaniu wrogości wobec rodzeństwa może m.in. wynikać z tego, że rodziny wojskowe są liczniejsze, więc częściej mogą występować między nimi sytuacje konfliktowe i rozbieżności poglądów. Większość posiadających rodzeństwo wybierała starszego brata lub siostrę jako obiekt

Ryc. 6. Uczucia opiekuńcze (rodziny wojskowe)
Caring feelings (army families)

Ryc. 7. Uczucia opiekuńcze (rodziny wojskowe)
Caring feelings (army families)

gwałtownej nienawiści. Znaczna część dzieci nienawidziła zwłaszcza rodzeństwo najbliższe im wiekiem (starsze lub młodsze).

Analizując więź emocjonalną, wynikająca z relacji dziecko–babcia, dziadek i inni członkowie z dalszej rodziny zaliczani do grupy „inne osoby” (np. ciocia), zauważono, iż tylko nieznaczna liczba dzieci z obu grup rodzinnych przejawia ją w głębszym stopniu. Z uwagi na niewielką liczbę stwierdzeń wskazujących na istnienie głębszych więzi dziecka z innymi osobami pominięto ten aspekt analizy w tych rozważaniach.

Dzieci z obu grup rodzinnych zauważają, iż matki kochają swoje dzieci jednakowo, w równym stopniu kierując swoje uczucia na badanych i ich rodzeństwa.

Nie występują istotne różnice w widzeniu nadopiekuńczej postawy matek przez dzieci z rodzin wojskowych i cywilnych. Świadczą o tym średnie liczby stwierdzeń uzyskane w grupach i wartość poziomu istotności różnic ($p < 0,371$) dla tej zmiennej. Jednocześnie dzieci dostrzegają pewne tendencje do nadopiekuńczości matki kierowanej wobec ojca. Dotyczy to szczególnie rodzin wojskowych. Poziom średnich wartości zmiennej (przy bardzo niskich wartościach stwierdzeń) dotyczących nadopiekuńczej postawy matki jest o 100% wyższy niż dla grupy ojców pracujących zawodowo poza wojskiem ($p < 0,009$). Pewna nadopiekuńczość matek wobec męża w rodzinach wojskowych wynika prawdopodobnie z tego,

że mężowie–żołnierze czynnie angażują się w prowadzenie gospodarstwa domowego, uczestnicząc w czynnościach tzw. kobiecych, np. gotowanie obiadów. Z wywiadów wynika, iż pomagają w pracach domowych (choć w mniejszym stopniu) również mężowie z rodzin cywilnych. Żony prawdopodobnie doceniają wszelkie starania mężów w wykonywaniu dodatkowych prac domowych pomimo szeregu niedogodności wynikających z wydłużonego i niestabilizowanego czasu pracy zawodowej. Należy sądzić, iż swój częsty pobyt poza domem także w dni wolne i świąteczne starają się mężowie zrekompensować okazując żonom zbyt wiele (w ocenie dzieci) uwagi i troski. Innym powodem nadopiekuńczości może być przesadna troska o męża z uwagi na coraz trudniejsze warunki życia codziennego, obawa przed chorobą męża, jak również troska o jego stan fizyczny i psychiczny związany z pracą w specyficznym zawodzie.

WNIOSKI KOŃCOWE

Celem badań było uzyskanie informacji na temat funkcjonowania dzieci w rodzinach wojskowych i cywilnych. Szczególną uwagę zwrócono na postawy rodziców mające wpływ na więzi emocjonalne w rodzinie odbierane przez ich dzieci. Problematyka ta jest rzadko podejmowana w badaniach, o czym świadczy znikoma liczba publikacji.

Przeprowadzone badania upoważniają do następujących stwierdzeń:

1. Nie potwierdza się hipoteza o istnieniu różnic między postawami rodzicielskimi wobec dzieci z rodzin wojskowych i cywilnych.

— Matki obu grup rodzin prezentują więcej postaw pożądanych wychowawczo wobec swoich dzieci ocenianych w skalach „górowanie” i „koncentracja”. Wyniki w skali bezradności matek z rodzin wojskowych wskazują na przejawianie przez nie nadmiernej opiekuńczości wobec ich dzieci. Nie sprzyja to kształtowaniu się samodzielności ich dzieci. Matki z rodzin wojskowych ujawniały nadmierną opiekuńczość i miłość bez okazywania zbyt dużej czułości — „mechaniczną”.

— Ojcowie z obu grup rodzin osiągnęli zbliżone wyniki w zakresie postawy górowania i koncentracji. Zauważono, iż bardziej surowi i wymagający są ojcowie z rodzin cywilnych.

2. Odpowiedź na drugi problem uzyskano na podstawie badań Testem Stosunków Rodzinnych Bene-Anthony (TSR). Wykazano, że matki i ojcowie w badanych grupach rodzinnych zdecydowanie więcej deklarują wobec dzieci uczuć pozytywnych niż negatywnych. Zauważono, iż rodzice dzieci z rodzin cywilnych emitują więcej uczuć pozytywnych w porównaniu do rodziców wojskowych. Najsilniejsza

jest więc emocjonalna w badanych grupach między dziećmi i matkami, w następnej kolejności — między dziećmi i ojcami oraz dziećmi i rodzeństwem. Bardzo niewielka więź emocjonalna występuje w relacji dziecko—inne osoby spoza najbliższej rodziny (babcia, dziadek, ciocia). Niewielki odsetek dzieci nie czuje więzi z ojcem i matką, a czuje tę więź z ciocią czy babcią, które wspólnie zamieszkują. Dzieci najczęściej poszukują w swoich matkach wzoru do naśladowania w okazywaniu miłości, wyrozumiałości. Ważny wpływ na proces wychowania i więź rodzinną ma rodzeństwo. Znaczna część dzieci wskazała brata lub siostrę jako głównych powierników i adresatów swoich kłopotów, pomagających im rozwiązać powstałe problemy. Dzieci wskazują znacznie więcej negatywnych zachowań do rodzeństwa niż od nich otrzymują. Dzieci i młodzież oceniają wyżej więzi rodzinne z matką niż z ojcem. Ogólnie można stwierdzić, że w opinii dzieci ich stosunki z rodzicami w około 80–90% układają się bez większych konfliktów i nieporozumień.

Podsumowując, można stwierdzić, iż między badanymi grupami rodzin nie występują istotne różnice w dawaniu i otrzymywaniu uczuć w relacji rodzice–dziecko.

Badania mające charakter sondażu prowadzone były w niewielkim środowisku rodzin wojskowych, których ojcowie nie zawsze uczestniczą w szkoleniach wymagających dłuższego pobytu poza miejscem zamieszkania. Ponadto należy dodać, iż w obu grupach 50% matek to kadra pedagogiczna ze szkół i przedszkoli, co mogło również wpłynąć na uzyskane wyniki. W celu uzyskania pełniejszego obrazu przedstawionego problemu prowadzone będą dalsze badania w tym zakresie, uwzględniające jednorodną wiekowo populację dzieci i zbliżony poziom wykształcenia rodziców.

BIBLIOGRAFIA

- Frydychowicz A., *Test Stosunków Rodzinnych E. Bene, J. Anthony. Badania walidacyjne na populacji polskiej*, Warszawa 1986.
- Gurycka A., *Błąd w wychowaniu*, WSiP, Warszawa 1990.
- Jaworowska A., *Specyfika roli ojca: różnice między matką a ojcem w zakresie funkcjonowania w rolach rodzicielskich* [w:] „Psychologia Wychowawcza” 1986, nr 1.
- Kostańska L., *Percepcja postaw rodzicielskich i więzi emocjonalnych w rodzinie przez 8–12-letnie dzieci o różnym poziomie zaburzeń w rozwoju umysłowym* [w:] Z. Gaś, (red.) *Psychologia wychowawcza stosowana — wybrane zagadnienia*, Lublin 1995.
- Matuszewska M., *Percepcja postaw rodzicielskich i jej oddziaływanie na rozwój osobowości dzieci*, „Psychologia Wychowawcza” 1989, nr 4.
- Mikiciuk M., *Główne problemy współczesnego małżeństwa i rodziny oficera WP*, „Biuletyn Informacyjny GZP WP” 1975, nr 5/6.
- Mikiciuk M., *Rodzina wojskowa. Studium socjologiczne*, Warszawa 1989.

- Płopa M., *Funkcjonowanie społeczno-emocjonalne młodzieży a percepcja postaw matek i ojców*, „Psychologia Wychowawcza” 1983a, nr 2.
- Płopa M., *Z badań nad dziecięcą percepcją postaw rodzicielskich*, Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego 1983b, nr 5.
- Pospiszyl K., *Cechy charakterystyczne pozycji ojca w rodzinie polskiej (uwarunkowania historyczne)*, „Kultura i Społeczeństwo” 1980a, nr 1/2.
- Pospiszyl K., *Ojciec a rozwój dziecka*, WP, Warszawa 1980b.
- Pospiszyl K. (red.), *Z badań nad postawami rodzicielskimi*, Lublin 1988.
- Pyt J., *Postawy wychowawcze i wybrane cechy osobowości rodziców a więź rodzinna i osobowość dzieci z rodzin wojskowych i cywilnych*, praca magisterska Lublin 1994.
- Rembowski J., *Rodzina w świetle psychologii*, WSiP, Warszawa 1986.
- Rodzina jako system interakcji*. Materiały z ogólnopolskiej konferencji na temat „Rodzina jako system interakcji”, 19–20 listopad 1987, Lublin 1988.
- Szymańska K., *Struktura rodziny i jej znaczenie w kształtowaniu osobowości dziecka*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Paedagogica et Psychologica, 1986, z. 13.
- Ziemska M. (red.), *Problemy integracji i dezintegracji rodziny*, Warszawa 1986.
- Ziemska M. (red.) *Rodzina a dziecko*, PWN, Warszawa 1979.
- Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, WP, Warszawa 1973.

SUMMARY

The article presents the problem of a comparison between the functioning of children in the families, where the father is a professional officer or a civil worker. These considerations refer to two problems. One is an analysis of the attitudes of both parents towards bringing up the children, while the other is evaluation of the bond between the children with their near and dear (parents, brothers and sisters).

The studies were conducted in a few military garrisons of the Lublin district, using the diagnostic methods of a Test of Family Relations by Anthony Bene and a Questionnaire for Parents by M. Ziemska.

The results shed some doubt on the popular opinions concerning bringing up the children in the families of army officers.